

ЮАНЬ УЛСЫН ҮЕИЙН ӨРТӨӨ

Т.Эрдэнэхишиг *

Товч утга:

Хүннү нар эдүгээгээс 2000 гаруй жилийн тэртээ Ази, Европыг холбосон хүчирхэг гүрэн байгуулахад элч, улаачийн гүйцэтгэсэн үүрэг асар их байсан нь ойлгомжтой.

Хожмын нүүдэлчдийн төр, улсууд зам харилцааны энэ уламжлалыг залган хөгжүүлснээр Их Монгол улсын үе хүрч XIII зууны үеийн монголчууд дэлхийд анх удаа өртөөг зам тээвэр, харилцаа холбооны цогц сүлжээ болгон зохион байгуулж дэлхийн талыг эзэгнэсэн их гүрний хэмжээнд хэрэглэсэн ажээ.

Монгол улсын үед байгуулагдсан өртөөний тогтолцоо нь Юань улсын үед илүү сайжран хөгжсөн бөгөөд нийт улс даяар 1500 гаруй өртөө (тухайн үед улаачийн газар хэмээн нэрлэгдэж байсан) байгуулсан байна.

Ийнхүү Юань улсын Хубилай хаан дөрвөн зүг, найман зовхисыг холбосон, хааны зарлигыг уламжилж буй элч, алба татвар хураагч, худалдаачин, цэргийнхэн, шашны лам хувраг нарын аюулгүй байдлыг дээд зэргээр хангасан, өндөр зохион байгуулалттай өртөөний тогтолцоог бий болгож чадсанаараа Монгол, Хятадын төдийгүй дэлхийн зам харилцааны хөгжилд асар их хувь нэмэр оруулсан юм.

Түлхүүр үг: Юань улс, Кайпин хот, өртөө, шуурхай өртөө, гэрэгэ, хуурай зам, усан зам, ердийн хөсөг, завь, улаач, дугуй пайз

Төр улс гэж үүссэн цагаас тухайн улсын дээшлэн дэвжих бууран доройтоход чухал нөлөө үзүүлж байсан олон хүчин зүйлийн нэг нь тухайн үеийн өртөө буюу өнөөгийн хэллэгээр мэдээллийн хэрэгсэл байсан юм.

Хүннү нар эдүгээгээс 2000 гаруй жилийн тэртээ Ази, Европыг холбосон хүчирхэг гүрэн байгуулахад элч, улаачийн гүйцэтгэсэн үүрэг асар их байсан нь ойлгомжтой. Хүннүгийн элч нар харь

*Т.Эрдэнэхишиг-БХЭШХ-ийн Цэргийн түүх судлалын төвийн эрдэм шинжилгээний ажилтан доктор(Ph.D), дэд профессор

оронд зорчихдоо шаньюйн гэрэгэтэй явдаг байв. НТӨ II зууны үед хүннүгийн элч баруун хязгаарын орноор явахдаа шаньюйн гэрэгэтэй байжээ. Хүннү элч бүр сүүлд НТ 25 онд Хятадад мөн л гэрэгэтэй зорчиж байсан байна¹. Тухайн үед төрийн хэргээр зорчигчид зам явах үнэмлэхийн чанартай жижиг, том болон төмөрлөг, модоор хийсэн янз бүрийн гэрэгэ хэрэглэж байжээ. Хүннүгийн үед хаад ноёдын эрх ямбыг баталгаажуулсан тусгай чулуун гэрэгэнүүдийг ч хэрэглэдэг байсан байна. Тийм гэрэгэний онцлог нь 11,8х6,8 см-ийн (0,8-1 см зузаан) хэмжээтэй, дөрвөн булан, голдоо 4 чон чулуун шигтгээтэй, дөрвөн хажууд чандмалсан гурав, нэг өнгөөс нөгөөг хүртэл үржих тэмдэг шиг солбицуулан шигтгэсэн 31 оюу шигтгээтэй, оосорлон зүүх нүх нь нэг талдаа хоёр дүгрэг, нөгөө талдаа нэг зууван хэлбэртэйгээр гаргасан хар чулуун зүүлт юм².

Хүннүд мэдээлэл хурдан шуурхай дамждаг байсны тод жишээ бол Хүннүгийн хил хязгаарт дайсан этгээд довтлоход шаньюй тэргүүтэй ихэс дээдэс удалгүй мэдэж үтэр түргэн хариу үйлдэл хийж ард иргэдээ нутгийн гүн рүү нүүлгэн хамгаалж чаддаг байсан явдал юм. Хожмын нүүдэлчдийн төр, улсууд зам харилцааны энэ уламжлалыг залган хөгжүүлснээр Их Монгол улсын үед хүргэсэн бөгөөд XIII зууны үеийн монголчууд дэлхийд анх удаа өртөөг зам тээвэр, харилцаа холбооны цогц сүлжээ болгон зохион байгуулж дэлхийн талыг эзэгнэсэн их гүрний хэмжээнд хэрэглэсэн ажээ.³

Монгол улсын үед байгуулагдсан өртөөний тогтолцоо нь Юань улсын үед илүү сайжран хөгжсөн бөгөөд Хубилай бүх Хятадыг нэгтгэсний дараа Дадуг нийслэл болгож син шэнь* бүхэнд хүрэх өртөө байгуулжээ. Нийт улс даяар 1500 гаруй өртөө (тухайн үед улаачийн газар хэмээн нэрлэгдэж байсан) байгуулсан ба Юань улсын өртөө нь дорно зүгт Солонгос, зүүн хойд зүгт Нурган, хойд

* 行省-засаг захиргааны нэгжийн нэр. Юань улсын Хубилай хаан жиюаны 16 он буюу 1279 онд өмнөд Сүн улсыг мөхөөж бүх Хятадыг нэгтгэсэн билээ. Хил хязгаар, нутаг дэвсгэрийн хэмжээ Хан, Тан зэрэг улсын үеийнхээс ч хавьгүй өргөн уудам болсон байв. Юань улсын төв засгийн газар төвлөн засах яамнаас Шандун, Шаньси болон Хэбэй гэх гурван газрыг дотор газрын гадаад бүс болгож эдгээрээс бусад нутаг дэвсгэрийг засаг захиргааны нэгжид хуваан, төвлөн засах яамны байгуулсан Сингийн төвлөн засах газар (行中书省) -ыг байгуулсан ба Сингийн төвлөн засах газрыг товчоор син шэнь буюу шэнь хэмээн нэрлэж, түүнээс доош чөлгө (路), шилтгээн (府), жоу (州), сян(县) зэрэг засаг захиргааны нэгж байгуулжээ. Юань улс Линбэй (岭北), Лоянь (辽阳), Хэнань, (河南), Шаньси (陕西), Сычуань (四川), Ганьсу (甘肃), Юньнань (云南), Зянь (江浙), Зяньси (江西), Хугуан (湖广) зэрэг арван газарт сингийн төвлөн засах газар байгуулжээ.

зүгт Киргиз, баруун зүгт Эл хаант, Цагаадай болон Алтан ордны хаант улсаар дамжин европын улс орнууд, баруун өмнө зүгт Төвд, өмнө зүгт Аннам, Бирм хүрч байсан байна.⁴

Юань улсын үед хуурай болон усан гэх хоёр төрлийн өртөө байв. Хуурай замын өртөө нь морь, үхэр, тэрэг, илжиг луус зэрэг ердийн хөсөг хэрэглэдэг байсан бол усан замын өртөө нь завь хэрэглэдэг байжээ. Зянь, Зяньси, Хугуан зэрэг мужид тодорхой тооны усан зогсоол байсан ба зогсоол бүрт ойролцоогоор 20 завь байжээ.

Тухайн үед өртөөнд морь, үхэр илжиг хэрэглэхээс гадна мөн Ляодун зэрэг газарт чарганд нохойг хөллөн өртөөний албыг залгуулдаг байв. Жишээ нь: Лоянь (1181) –д нийт 15 өртөөнд нийт 218 нохой ашиглаж байжээ.⁵

Өртөөний бошго түшмэлийг “Төрийн хэрэг захиран шийтгэх яам” болон “Цэргийн явдлын яам”-наас хавсран томилох ба өртөөний албыг засгийн газраас томилсон өртөөний өрх хариуцан залгуулж, өртөөнд хэрэглэх морь, үхэр, тэрэг, завь зэргээр хангаж, усчин агтчин нарт хариуцуулж, өртөөгөөр дамжин өнгөрч буй элчийг хоол хүнс, дэнгийн тос, түлээ түлш зэргээр хангадаг байв. Монголын олон овог болон хятадын жоу, сяньд дээрээс томилсон өрхүүд өртөөний албанд зүтгэх ба “Хойд зүгийн өртөөний өрхөөр өсөх мал олонтой айлыг сонгож, өмнө зүгийн өртөөний албанд зүтгэх өрхөөр тараахлах газрын хэмжээг харгалзан сонгодог байв. Нийт улсын хэмжээний 1500 гаруй өртөөний тасралтгүй шуурхай байдлыг хангахын тулд Юань улсын засгаас баталсан 30 түм гаруй өрх өртөөний албанд зүтгэж байв.”⁶

Юань улсын үед өртөөний албанд зүтгэж байсан өрхөд татварын хэмжээг бууруулан тогтоодог байсан байна. Тухайлбал, Жиюаний тэргүүн оны хаврын эхэн сарын харагчин туулай өдөр (1264 оны хоёрдугаар сарын 26) зарлигаар олон вангийн харьяаны гар урчууд иргэний дансанд орсон байх юм бол алба, гувчуурыг бүрэн авагтун, күнзийн сурталтан, бүддийн лам, бумба е-ли-кэ-вэнь (эрхүүд-эркэүн гэдэг монгол үгийг хятадаар галигласан нэр, энэ нь христос шашны лам), да ши минь (персийн даншиманд гэдэг үгийг хятадаар галигласан нэр, энэ нь мусульманы лам) зэрэг урьд хэлтрүүлсэн өрхөөс эдүгээ уг газрын татвар, худалдааны татварыг бүрэн авагтун, монгол, хятад цэргийн өртөөний өрхөөс авах газрын татварын хагасыг хорогдуулагтун⁷ гэжээ.

ЖиЮаны 7-р он буюу 1270 оны 11-р сард нийт өртөөний албыг хариуцан захирах газрыг төвөөс байгуулжээ. Жионд өртөө

хариуцсан газрыг (都統領使司) харилцааны яам (通政院) болгон өөрчилсөн байна. Жидагийн 4-р он буюу 1311 оны 3, 4-р сард харилцаа холбооны яам өртөөний албыг төвлөн засах яамны цэргийн хэлтэст шилжүүлэн өгчээ. Долдугаар сард харилцааны яам нь монгол дахь өртөөг хариуцуулж, цэргийн хэлтэс нь хятад газрын өртөөг хариуцах болжээ. Янь Ёоугийн 7-р он буюу 1320 оны 4-р сард монгол, хятад өртөөг “Шизугийн урьдын ёс дүрмийг дагаж, харилцааны яаманд бүгдийг нь буцаан шилжүүлжээ.”⁸

Өртөө бүхэнд Тилин, фүши, байху зэрэг албан тушаалтанг томилдог байв. Ти линийг албан яамнаас сонгон томилох ба фүши, байху зэргийг өртөө дотроосоо томилно. Даду, Шандугийн хоорондох өртөөгөөр жил бүр хааны хөсөг тэрэг, түшмэл ноёд нааш цааш олонтоо ирж очих, улаач олон солигддог зэрэг нь гадаад жүнтэй адилгүй учраас дээрх хүмүүсээс гадна өртөөны ахлагч болон өртөөч нарыг нэмж томилж байжээ. Өртөөгөөр “Засгийн тогтоол шийдвэрийг зарлан тунхаглах, цэргийн яаралтай мэдээ дамжуулдаг” байсан учраас хааны ордны цэргийн яаралтай шуурхай албан хэргээс бусад үед өртөөний агтыг дураар хэрэглэхийг хориглодог” байжээ.

Юань улсын үед гэрэгэ олгодог тусгай байгууллага байгуулж, “Алтан тэмдэг”, “Шар алтан тэмдэг”, “Мөнгөн тэмдэг”, “Мөнгөн үсэгт дуут тэмдэг”, “Мөнгөн хөх тэмдэг”, “Гэрэлтэй сувдат барс тэмдэг”, “Гүмбараа матар барс тэмдэг”, “Монгол үсгийн (дөрвөлжин үсгийн) барс тэмдэг”, “Далай хөх тэмдэг”, “Өршөөл тэмдэг” зэрэг олон төрлийн тэмдэг, гэрэгэ бий болгосон байна.⁹ Өртөөгөөр дамжин өнгөрч буй хүмүүс албан яамны гэрэгэтэй байх ёстой байв. Улс орны цэргийн их хэрэг, хааны зарлигийг дамжуулж буй элч өртөөгөөр зорчихдоо дугуй хэлбэртэй алтан үсэгтэй гэрэгэ үзүүлнэ. Харин ван ноёд, хааны хүргэн, гүнж нар мөн түүнчлэн цэргийн яаралтай чухал үүрэг даалгавар хүлээсэн элч нар дугуй хэлбэртэй мөнгөн пайз хэрэглэдэг байв. Цэргийн хэрэгт хэрэглэдэг алт, мөнгөн үсэгтэй дугуй тэмдгийг бас дугуй пайз гэж нэрлэнэ.¹⁰ Дугуй пайзтай хүн өртөө бүхэнд хоол хүнс болон өртөөний морь, үхэр тэргээр хангагдана. Хэдийгээр засгаас тогтоосноор бол өртөөнийхөн юун түрүүнд цэргийн хэрэгцээг хангах ёстой боловч шат шатны түшмэл ноёд, язгууртнууд болон дээд зиндааны лам хувраг зэрэг хүмүүс аль болохоор амар дөхөм өртөөний системийг ашиглан зорчихыг хүсдэг байснаас өртөөнд хүндрэл бэрхшээл учруулж, зарим үед цэргийн шуурхай мэдээ дамжуулахад хүртэл саад учруулах хэмжээнд хүрсэн байна.

Шуурхай өртөө. Хубилай хаан ширээнд суусны дараа урьд байсан өртөөний тогтолцооноос гадна шуурхай өртөөний систем байгуулжээ. Жунтуны анхдугаар он буюу 1260 оны 4-р сард Яньжин болон Кайпины хооронд мөн Кайпин Жинбэйгийн хооронд шуурхай өртөө байгуулж улмаар жил ирэх бүр өөр бусад газар байгуулсаар “10 ли*, 15 ли, 25 ли газар нэг шуурхай өртөөг байгуулсан байна. 10 өртөөнд нэг дарга томилж, нэг өртөөнд 5 хүн суулгадаг бөгөөд зарим үед 15 хүн ч байдаг байв. Дадуд шуурхай өртөөний ерөнхий захиргааны газрыг байгуулж өртөөний хэргийг эрхлүүлдэг байв. Шуурхай өртөө бүхэн харьяалагдах жоу, сяний данс бүртгэлд хамрагдаж, өртөөний цэргийн овог нэр болон хүлээн авч дамжуулсан бичиг баримтын цаг хугацааг тэмдэглэх ёстой бөгөөд тухайн өртөөний цэрэг албан бичгийг дараагийн өртөөнд хүргээд буцаж ирсний дараа гардуулан өгсөн цаг хугацааг дахин тэмдэглэдэг байжээ. Өртөөний цэрэг өдөр шөнө ээлжлэн харуулд гарах бөгөөд шөнийн цагаар өртөө бүхэн “Тасралтгүй гэрэлтэх дэнлүү” асаадаг байв. Ихэнх бичиг баримтыг хавтаслан зөөлөн бөс торгоор ороон гадуур нь тостой бөсөөр дахин баглан боогоод өртөөний цэрэг ногоон тос, шар үсэгтэй пайз барин цааш хүргэнэ. Алс хол хязгаар нутагт хүргэх бичиг баримтыг хайрцганд хийн битүүмжлээд дээр нь ямар нэг үсэг, илгээсэн хугацааг бичиж тэмдэглээд, алдаатай эсэхийг тулгаж үзнэ. Хайрцганд дээр хар тос, улаан үсгээр бичгийн дугаарыг тавьж ялгана. Өртөө бүхэнд яаралтай бичгийн хүлээн авсны дараа илгээсэн цаг хугацааг шалгах төдийгүй тухайн бичиг задарсан эсэхийг нарийвчлан шалгадаг байжээ.¹¹

Албан ёсоор өртөөний цэрэг болохоор бүртгэлд орсон бол “Тухайн өрхийн идэр насны залуу өөрийн биеэр алба хаах” ба өөр хүнийг өөрийнхөө оронд алба хаалгаж болдоггүй байв. Шуурхай өртөөний тухай сурвалжид “Өртөөний цэрэг бүхэн дүүжин хонх, богино буу, борооны цувтай байна. Өртөөний цэрэг бичиг баримтыг аван замд явж байхдаа хонхоо дуугаргавал зөрөн өнгөрөгсөд зам тавьж өгнө. Замын турш хонх дуугарсаар дараагийн өртөөнд хүрэхэд өртөөний хүмүүс угтан ирж бичиг баримтыг хүлээн авна. Өртөөнөөс өртөөний хооронд өдөр шөнө ялгалгүй урагшилж, салхи, бороог ажралгүй явах ба тогтоосон ёсоор өртөө нь яаралтай бичиг баримтыг хоногт 400 ли газар явж хүргэх ёстой байв. Шуурхай өртөө бичиг баримтыг баталгаатай дамжуулж байгааг батлахын

* нэг ли 500 метртэй тэнцэнэ

тулд чөлгөө бүрийн ерөнхийлөн захирах хорооны цалинтай түшмэл улирал бүр өөрийн биеэр явж сануулга өгдөг байсан” гэжээ.¹²

Ийнхүү Юань улсын Хубилай хаан дөрвөн зүг, найман зовхисыг холбосон, хааны зарлигийг уламжилж буй элч, алба татвар хураагч, худалдаачин, цэргийнхэн, шашны лам хувраг нарын аюулгүй байдлыг дээд зэргээр хангасан, өндөр зохион байгуулалттай ертөөний тогтолцоог бий болгож чадсанаараа Монгол, Хятадын төдийгүй дэлхийн зам харилцааны хөгжилд асар их хувь нэмэр оруулсан юм.

АШИГЛАСАН МАТЕРИАЛ

1. Эрдэнэхишиг Т. Хүнну, Хан улсын цэрэг, улс төрийн харилцаа. УБ., 2008. т 132
2. Базарсүрэн. Ж, Батсүрэн. Б, Дашдаваа.Ч, Цолмон.С, Энхчимэг. Ц. Их монгол улсын зам харилцаа, өртөө. УБ., 2006. т 33
3. Базарсүрэн. Ж, Батсүрэн. Б, Дашдаваа.Ч, Цолмон.С, Энхчимэг. Ц. Их монгол улсын зам харилцаа, өртөө. УБ., 2006. т 7
4. 中国军事通史第十四卷-元代军事史. 军事科学出版社. 1998. 页371-Хятадын цэргийн нэвтэрхий түүх. 14-р дэвтэр Юань улсын үеийн цэргийн түүх. Цэргийн шинжлэх ухааны хэвлэлийн хороо. 1998., т. 371
5. 中国丝绸之路辞典. 新疆人民出版社. 1994. 页 32-Хятадын торгоны замын толь бичиг. Шиньжяний ардын хэвлэлийн хороо., 1994. Т. 32
6. 中国丝绸之路辞典. 新疆人民出版社. 1994. 页 32-Хятадын торгоны замын толь бичиг. Шиньжяний ардын хэвлэлийн хороо., 1994. Т. 32
7. 中国军事通史第十四卷-元代军事史. 军事科学出版社. 1998. 页 371-Хятадын цэргийн нэвтэрхий түүх. 14-р дэвтэр Юань улсын үеийн цэргийн түүх. Цэргийн шинжлэх ухааны хэвлэлийн хороо. 1998., т. 371-372
8. Сүхбаатар. Г, Жамсран. Л. БНМАУ-ын түүхийн дээж бичиг. УБ., 1968 т 89
9. 中国军事通史第十四卷-元代军事史. 军事科学出版社. 1998. 页371-Хятадын цэргийн нэвтэрхий түүх. 14-р дэвтэр Юань улсын үеийн цэргийн түүх. Цэргийн шинжлэх ухааны хэвлэлийн хороо. 1998., т. 372

10. Аръяасүрэн.Ч, Нямбуу.Х. Монгол ёс заншлын их тайлбар толь. Тэргүүн боть. УБ., 1992. т 51-52
11. 中国军事通史第十四卷-元代军事史. 军事科学出版社. 1998页372中国军事通史第十四卷-元代军事史. 军事科学出版社. 1998. 页371-Хядадын цэргийн нэвтэрхий түүх. 14-р дэвтэр Юань улсын үеийн цэргийн түүх. Цэргийн шинжлэх ухааны хэвлэлийн хороо. 1998., т. 371
12. 中国军事通史第十四卷-元代军事史. 军事科学出版社. 1998页373中国军事通史第十四卷-元代军事史. 军事科学出版社. 1998. 页371-Хядадын цэргийн нэвтэрхий түүх. 14-р дэвтэр Юань улсын үеийн цэргийн түүх. Цэргийн шинжлэх ухааны хэвлэлийн хороо. 1998., т. 373
13. 元史. 卷一〇一 <<兵志四•急递铺>>, <<元文类 >> 卷四一”- Юань улсын судар, 101-р бүлэг. “цэргийн ойллого 4 шуурхай өртөө”, Юань улсын утга уянгын төрөл 41-р бүлэг

Abstract: It is clear that envoys played crucial role in building Hunnu empire which connected Asia, and Europe.

Since then nomads developed this system further, and 13th century Mongolians started using Urtuu(relay posts) as perfect postal, transportation, communication system throughout its vast empire.

Relay posts established during Mongolian empire has been developed even further during Yuan Dynasty, and there were 1500 postal relay stations established.

Kublai Khan, founder of the Yuan Dynasty, could establish perfect postal relay system throughout his empire which safeguarded envoy's, taxmen's, traders, military men's, and religious monk's safety. This postal relay system establishment not only contributed Mongolian, Chinese postal, transportation, communication system, but also world's.

Key word: Yuan Dynasty, Kaiping city, urtuu(relay posts), fast urtuu, gerege, road, water way, boat, envoy, round paiza.